

REFLEKSIONER

Jerry Määttä om **Malin Alkestrand, *MAGISKA MÖJLIGHETER. HARRY POTTER, ARTEMIS FOWL OCH CIRKELN I SKOLANS VÄRDEGRUNDSARBETE*** Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 137, Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2016, 349 s. (diss. Lund)

Frågan om populärlitteraturens roll i skolans litteraturundervisning tenderar att ge upphov till livliga diskussioner. Ska den användas endast för mekanisk lästråning, som en sockrad inkörsport till den högre, finare skönlitteraturen, eller har den rentav ett egenvärde i sig?

I sin avhandling *Magiska möjligheter. Harry Potter, Artemis Fowl och Cirkeln i skolans värdegrundsarbete* försöker Malin Alkestrand nyansera denna diskussion genom att visa att det går att använda fantasy litteratur för barn- och ungdomar för att behandla frågor relaterade till grund-

och gymnasieskolans värdegrund, eller mer specifikt till frågor rörande demokrati, mänskliga rättigheter och kulturell mångfald. I fokus står tre populära romanserier: J. K. Rowlings sju romaner om Harry Potter (1997–2007), Eoin Colfers åtta romaner om Artemis Fowl (2001–2012) samt Mats Strandbergs och Sara Bergmark Elfgrens Engelsfortrilogi (2011–2013). Genom läsningar av dessa verk vill Alkestrand leda i bevis att fantasy litteratur besitter en särskild didaktisk potential då den genom främmandegöring kan få eleverna att se sin egen verklighet ur nya perspektiv.

Magiska möjligheter är en avhandling med många komponenter och infallsvinklar: här samsas barn- och ungdomslitteraturforskning, fantasyforskning och litteraturdidaktisk forskning med diskussioner om skolans värdegrund och utläggningar om teoretiska begrepp som främmandegöring, intersektionalitet, diskurs, makt, orientalism och det karnevaliska. Därför är det inte heller förvånande att de två första kapitlen, inledningen och genomgången av de teoretiska utgångspunkterna, upptar stort utrymme, cirka 100 sidor, eller en tredjedel av avhandlingstexten. Bortsett från några smärre frågetecken ges här också en bra översikt av diskussionerna om fantasygenrens egenart, även om den definition som Alkestrand till sist landar i är något oklar. Ett av de karakteristika som sägs definiera fantasy är till exempel dess ”förmåga att skapa en främmandegörande effekt hos läsaren” (26), vilket dels torde vara ytterst svårt att avgöra utan subjektiva bedömningar eller omfattande empirisk läsforskning, dels riskerar att osynliggöra en hel del av den litteratur som marknadsförts och uppfattats som fantasy – kanske i synnerhet så kallad *sword & sorcery* av enklare slag. Det är också oklart hur denna syn på fantasygenren rimmar med synen på läsaren som medskapare i avhandlingens litteraturdidaktiska delar. En fråga som den ofrånkomligen väcker är om fantasy ska ses som något som redan finns i texten eller, åtminstone till viss del, som ett perspektiv som läsaren anlägger på denna.

Efter de två inledande kapitlen följer sedan tre kapitel som genom analyser av verkens explicita och implicita ideologier – begreppen är hämtade från Roberta Seelinger Trites – behandlar Harry Potter, Artemis Fowl och Engelsforstrilogin i förhållande till demokrati, mänskliga rättigheter respektive kulturell mångfald. Läsningarna i dessa kapitel är generellt sett övertygande, särskilt när de valda fantasyserierna ställs mot tidigare forskning om exempelvis ungdomsuppror i den mer realistiska barn- och ungdomslitteraturen, vilket får fantasyromanerna att framstå som relativt radikala. Central i flera av Alkestrands analyser är förekomsten av magi – eller extrem intelligens, i fallet Artemis Fowl – som ofta fungerar som en allegori för både kunskap och makt, och tillåter verken att på intressanta sätt både belysa och ifrågasätta olika

former av förtryck, inte minst (de vuxnas) maktmissbruk.

I kapitlet om demokrati diskuteras, utifrån ungdomsupproren i *Harry Potter and the Order of the Phoenix* (2003) och Engelsforstrilogin, ämnen som tryckfrihet, mötesfrihet, åsiktsfrihet, yttrandefrihet, kritiskt tänkande, källkritik, propaganda och censur. Intressant här är inte minst den nyanserade analysen av de vuxnas roll i Harry Potter, där Alkestrand finner ”en implicit ideologi om att ungdomar endast ska ges tillräckligt mycket makt för att de goda vuxna ska kunna återfå makten” (151). I kapitlet om mänskliga rättigheter analyseras tre litterära gestalter (häxan Anna-Karin Nieminen, Hermione Granger och Artemis Fowl) maktpositioner ur ett intersektionellt perspektiv med avseende på kön, ålder, magi/intelligens, etcetera. Fokus ligger bland annat på alla människors lika värde och ”hur maktkategorier och intersektioner påverkar individens självbestämmande och handlingsutrymme” (214). Vid sidan av Voldemorts och de så kallade dödsätarnas uppenbara rasism diskuteras här exempelvis hur tillhörighet till magikervärlden i Harry Potter kan ses som en etnicitet, och hur Hermione Granger genom idoga studier försöker kompensera för det faktum att hon inte är född in i den världen.

I de första två analyskapitlen är läsningarna av verken habila, om än stundtals något oinspirerade, vilket möjligen kan ha att göra med att flera av de analyserade romanerna är ganska enkla och entydiga. I det tredje och sista analyskapitlet, om kulturell mångfald, lyfter dock framställningen märkbart, i synnerhet i analysen av de unga häxornas kroppsbyten i *Eld* (2012), den andra delen av Engelsforstrilogin. Man kan dock inte låta bli att undra om kroppsbytet inte tydligare borde ha diskuterats utifrån klass snarare än kultur, då det handlar om tonåringar med mycket olika social bakgrund i samma svenska småstad. Med formuleringar som ”det är likväl en kulturkrock som skildras” (259) tycks analysen tvingas in under en rubrik där den inte riktigt platsar, och när Alkestrand skriver om ”kulturmöten mellan individer inom samma kultur och/eller sociala kontext” (284) framstår det som att hon gör allt hon kan för att slippa tala om klass.

Dessa tre analyskapitel – som följs av en utmärkt fast lite väl kort sammanfattning och slutdiskussion – lider tyvärr av en hel del upprepningar, där ungefär samma analyser och slutsatser diskuteras flera gånger, om än ibland ur lite olika perspektiv. Om de hade komprimerats och effektiviserats hade avhandlingen kanske kunnat rymma fler exempel ur de behandlade romanserierna. Även om materialet utgörs av nästan tjugo tjocka romaner framstår empirin ibland som något tunn, då Alkestrand oftast bara analyserar några enskilda teman eller scener i enskilda verk. Med ett inledande, större grepp om fantasygenren hade hon också mer ingående kunnat resonera kring hur representativa dessa verk är för genren överlag. Dessutom kan man undra om dessa romanserier verkligen är så användbara i undervisningen, då eleverna, för att ta ett exempel, bör läsa fyra romaner (om sammanlagt drygt 2 000 sidor i de svenska utgåvorna) om Harry Potter innan de kommer till den femte romanens (på ca 1 000 sidor) uppror mot Dolores Umbridge och Trolldomsministeriet. Hur ska de överhuvudtaget hinna läsa något annat under läsåret?

Alkestrands behandling och omsättning av de barn- och ungdomslitterära, litteraturdidaktiska, intersektionella och diskursanalytiska perspektiven är klart initierad. Eftersom hon gör en så stor poäng av fantasygenrens främmandegörande potential hade man dock gärna sett en längre och utförligare diskussion av begreppet främmandegöring inom fantastiken generellt, och kanske i synnerhet i relation till science fiction, där det finns en snart femtio år gammal forskningstradition att hämta verktyg och inspiration från. Förutom att man saknar flera centrala referenser till forskning om främmandegöring i både science fiction och fantasy, vilka hade kunnat vässa analyserna något, kan man också undra varför inte avhandlingen vidgat ramarna lite och hämtat åtminstone ett exempel ur den populära ungdomsdystopin. Suzanne Collins *The Hunger Games* (2008–2010) – med dess kritik av mediala spektakel, dess diskussion om centrum och periferi, demokrati och diktatur, dess tydliga politiska, ekonomiska och sociala motsättningar, och inte minst dess väpnade revolt – framstår exempelvis som betydligt vassare,

mer konkret, subversiv och användbar i arbete med skolans värdegrund än J. K. Rowlings böcker om Harry Potter, där den politiska diskussionen ofta är rätt tunn och allmängiltig.

Överlag ställer man sig under läsningen ofta undrande till hur effektiv fantasygenren egentligen är när det handlar om att främmandegöra samtiden. I diskussionen om ungdomsuppror lyfter Alkestrand exempelvis fram att ”magin i en allegorisk tolkning [kan] stå för flera olika sorters makt-kategorier, vilket ger skildringarna en mer allmän giltighet” (167), att det faktum att ”de magiska institutionerna inte har någon direkt motsvarighet i verkligheten gör [...] att frågor om maktmissbruk kan belysas utan att någon konkret institution pekas ut” (168), samt att det är i denna allmänna nivå som ”åtminstone en del av förklaringen [ligger] till att ungdomsuppror tillåts bli mer radikala i fantasy för barn och ungdomar än i realistisk ungdomslitteratur, då uppror mot magiinstitutioner framstår som mindre samhällsomsstörtande” (168). Snarare än att se detta huvudsakligen som fördelar kunde man invända att denna allmänna nivå riskerar att göra samtidskritiken så abstrakt och trubbig att den närmast blir tandlös. När Alkestrand sedan i kapitlet om kulturell mångfald talar om hur fantasy ”frilägger de strukturer som sätts i spel när två kulturer möts, utan att peka ut specifika kulturer som läsaren har en förutfattad mening om” (284), kan man undra om det överhuvudtaget sker någon ”transfer” från att förstå husalfers eller älvors kulturer och belägenheter till ökad tolerans mot andra kulturer eller etniciteter i vår konsensusverklighet. Fantasygenren dras dessutom ofta med problemet att verken tenderar att baseras på en ganska enkel moralisk världsbild, där gränsen mellan det goda och det onda är närmast självklar, vilket leder till att de litterära gestalternas etiska ställningstaganden oftast blir helt oproblematiska. Ändamålen helgar så att säga alltid medlen om det handlar om att genom magi besegra en metafysisk ondska.

Med dessa invändningar är det också svårt att helt köpa en av Alkestrands centrala teser, att ”skillnaden mellan läsarens egen värld och den imaginära världen [bidrar] till att lärdomarna kan bli än mer omfattande och djupgående,

varför fantasylitteratur har en specifik didaktisk potential i skolans värdegrundsarbete” (290). Men även om analyserna i *Magiska möjligheter* inte övertygar om att fantasy skulle vara den bäst lämpade genren för att behandla värdegrundsfrågor, lyckas Alkestrand i flera av dem visa hur vissa fantasyromaner går att använda för att diskutera frågor om exempelvis makt, rasism och klass ur lite oväntade perspektiv genom att de förläggs i en främmandegjord värld.

Avhandlingen är dessutom rik på korta, men relevanta stickspår. Vid sidan av allt det Alkestrand föresatt sig att göra ryms reflexioner om vikten av ett intersektionellt maktperspektiv i skolans värdegrundsarbete och en god diskussion och nyansering av Bachtins idéer om det karnevaliska utifrån Umberto Ecos och Slavoj Žižeks kritik av dessa. I undersökningen framkommer även hur vaga formuleringarna i läroplanerna ofta är, inte minst när det handlar om att definiera begreppet demokrati.

Ett lite ovanligt inslag i avhandlingen gäller förhållandet till tidigare forskning. Genomgående ägnas relativt stort utrymme åt att diskutera och referera till opublicerade kandidat- och magisteruppsatser. Ibland är det någorlunda befogat, exempelvis när det handlar om att visa den lilla (men växande) forskning som finns om Engelsforstrilogin, men ibland tillmäts de lite för stor betydelse. Man kan också fråga sig varför Alkestrand valt att analysera de engelska originalen av de litterära verken, när det är den svenska skolkontexten och svenskämnet som står i fokus.

Trots alla små och stora frågetecken är *Magiska möjligheter* med sin diskussion av fantasy och didaktisk potential ändå en originell och – utan att ge avkall på substans – föredömligt lättillgänglig avhandling som förtjänar att göra avtryck i diskussionen om populärlitteraturens roll i skolan. Förhoppningsvis kommer den att nå och inspirera såväl verksamma lärare som lärarkandidater och lärarutbildare.

Peter Henning om **Katarina Båth, *IRONINS SKIFTNINGAR – JAGETS FÖRVANDLINGAR. OM ROMANTISK IRONI OCH SUBJEKTETS PARADOX I TEXTER AV P. D. A. ATTERBOM*** Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 48, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2017, 328 s. (diss. Uppsala)

Huruvida Atterbom var en bra poet är en fråga som ofta har besvarats med ett ambivalent ”nja”. I jämförelse med romantiker som Stagnelius eller Almqvist framstår han lätt som ”symboltyngt pretentiös” (24) och blodfattig – detta trots att Atterboms texter hör till den typ av teoretiskt bränsle som litteraturvetaren i gemen finner avgjort intressant. Med Katarina Båths avhandling har vi emellertid fått en akademisk inlaga som, i alla fall delvis, skriver under på Klara Johansons ord: nämligen att det hör till ”den svenska nationens förbrytelse att aldrig ha insett” hans storhet (25).

Som Johanson fortsättningsvis poängterar, röjer Atterboms ”magiska vers [...] sin härkomst ur [en] för tanken och forskningen onåbar själsrymd” (25). I sin forskarroll tycks mig dock Båth ha lyckats med konststycket att förpassa Atterboms verk just ifrån de fjärran kosmiska vidderna. Istället visar hon på den dagsaktuella relevans som dessa texter besitter, samt, vilket är lika spännande, på de möjligheter som Atterboms dikter och dramer erbjuder läsaren att själv utvecklas själsligen. Genom studier i de mest ambitiösa delarna av hans *œuvre* (*Blommorna*, *Rimmarbandet*, *Lycksalighetens ö* och *Fågel blå*) framträder bilden av en utma-

nade, queerteoretisk subjektstilfilosof: psyko-sexuellt kluven, feministiskt intressant – och humoristiskt lagd!

Båth vänder sig således mot en tidigare litteraturhistorie-skrivning som i Atterbom endast velat se en gravallvarlig fosforistisk idealist. Istället försöker hon, till stora delar framgångsrikt, att lyfta fram det lekfulla och gränsöverskridande i hans diktning. På vissa punkter tycks det mig dock som om den hävdvunna bilden av Atterbom lite väl lättvindigt förkastas, samtidigt som resonemangen i andra fall bidrar till att den befästs. Båth argumenterar exempelvis övertygande för de teoretiska likheterna mellan Almqvists och Atterboms estetiska program, men berör inte den stora gestaltningsmässiga skillnaden mellan de båda diktarna. Almqvist på sitt mest uppslupna humör är, tja, genuint rolig, medan Atterbom – i det exempel från ”Murgrönan” som emblemiskt får representera hans romantiskt-humoristiska läggning (60) – onekligen blottlägger en mer överspänd poetisk ådra. När Atterbom faktiskt släpper sina hämningar i det satiriska ungdomsverket *Rimmarbandet* betonar Båth dramats brister i förhållande till den mer sofistikerade ironi som hans ”seriösa” alster begagnar. Slutsatsen är på intet sätt orimlig, men genom att prioritera textens teoretiska innehåll framför det poetiska kan tolkningen skymma betydelsen av den formuleringslusta som präglar *Rimmarbandet*. Atterboms ”vilda bizarrerier” (61) riskerar alltså att oavsiktligt förpassas till det bakvatten som han själv och det tidiga 1900-talets litteraturhistoriker gärna placerade dem i.

I sammanhanget bör det emellertid genast understrykas att den ”humor” och ”ironi” som avhandlingen intresserar sig för delvis skiljer sig från, eller utvidgar, den gängse förståelsen av dessa begrepp. Genom en lång utläggning av i huvudsak Friedrich Schlegels och Jean Pauls estetiska teorier argumenterar Båth för att Atterboms diktning uppvisar ett starkt inflytande från den tyska romantiken – i synnerhet dess ambition att bejaka ett ”tillstånd av obestämdhet”, att uppnå ”en svävande dubbelhet där gränserna suddats ut”, ”ett dubbelsidigt både-och” i skärningspunkten ”mellan jag och du, mellan fantasi och verklighet, eller mellan läsande/diktande subjekt och skapat verk” (46). Denna iro-

niska attityd, för vilken teaterns illusionsbrott och sceniska självmedvetenhet blir förebildlig, tar sig litterära uttryck bland annat genom en rad metafiktiva strategier. Dessa söker i sin tur att radera den autonoma texten i syfte att låta en högre sanning framträda ur ruinerna: ”[p]å negativ väg, som en rörelse i konsten, kan det Absoluta” härmed ”förnimmis som en evigt föränderlig förnyelse” (50).

Då många av de teoretiska urkunderna ifråga om den romantiska ironin i sig har formulerats ”ironiskt”, till exempel i form av fragment, hör det till sakens natur att en entydig, systematisk framställning av denna filosofi och poetik är svår att uppnå. Lägg därtill en närmast oöverskådlig sekundärlitteratur på området. Avhandlingens genomgång av den romantiska ironin och dess reception är emellertid i bästa mening användbar: den ger inte bara en god och grundlig introduktion till detta snåriga fält, något som har saknats på svensk mark, utan följer även upp dess resonanser inom modern kritisk teori. Här finns med andra ord mycket att hämta både för noviser och insatta, inte minst ifråga om det romantiska skrivandets feministiska potentialer. Med utgångspunkt i Julia Kristevas *La révolution du langage poétique* (1974) argumenterar till exempel Båth för att ironins självreflexiva processverkan har förmågan att destabilisera den patriarkala ordning som författaren tar sin utgångspunkt i (79ff.). Såväl diktaren som läsaren tvingas i texten att möta sig själv i ett osäkrat tillstånd som möjliggör för jaget att ”förnimma” och bejaka olika former av ”annanhet” (56). Med en underton av *écriture féminine* sammanfattar Båth vad som står på spel i en inspirerad, lyrisk formulering: ”Då egots cirklar rubbas påverkas också tomrummet i mitten. Utestängt kaos som förnekas och förvägras tillträde i en alltför schematisk dualistisk världsförståelse sipprar in. Det förträngda i oss själva, skuggans spökdjur, galenkäringar, minotaurer och andra syndabockar ges plats. Ur det intet [sic] något. En dynamik, en akustik” (56).

Om den teoretiska ramen är fint utmejslad, och därtill trovärdigt förbunden med Atterboms egna estetiska skrifter, är det dock mer oklart hur detta batteri av perspektiv ska operationaliseras. Rubriken ”Syfte och frågeställningar” (15) ger

på denna punkt enbart en vag avsiktsförklaring: ”att följa den romantiska ironins skiftningar” hos Atterbom, samt att ”på ett mer generellt plan diskutera filosofiska, teologiska, psykologiska, och genusmässiga aspekter av den romantiska ironin” (15f.). Den explicita frågeställningen tycks, trots rubrikens pluralform, endast vara en: ”Vilket subjekt ger ironins dialektik, och lek med fantasi och verklighet, upphov till?” (15) Den står dessutom i ett oklart förhållande dels till den fråga om ironi och patriarkala strukturer som långt senare dyker upp (55), dels till avslutningens lätta men betydelsebärande omformulering av den inledande frågeställningen: ”[V]ilka olika former av *subjektivitet*” ger den romantiska ironin upphov till? (290, min kursiv). Även förhållandet mellan den inledande frågeställningen och konstaterandet på avhandlingens sista sidor, nämligen att studien ”har sökt hur, och *om* det med ironins hjälp går att läsa fram en ’feministisk etik’ i de atterbomska verken” (291), framstår som otydligt.

Likväl råder det inga större tvivel vare sig om vad Båth gör eller vill göra; kritiken har i detta fall främst bäring på själva avhandlingens läsbarhet. Med dess tydlighet i åtanke eftersöker jag därför en mer noggrant formulerad frågeställning som kan påminna såväl läsaren som avhandlingens författare om de många digressionernas relevans för framställningen. En större inledande precision när det gäller avhandlingens ärende hade också varit till hjälp för att förstå analyskapitlens disposition. Även om dessa är rakt igenom intresseväckande framstår de stundtals, på samma sätt som avhandlingens försök att konkretisera sina utgångspunkter, som en aning sökande. Lite väl ofta återkommer samma nyckelformuleringar och slutsatser, vilket gör det svårt att hålla reda på nyanserna i de många ambivalenser, paradoxer och maskspelsmanövrer som redovisas.

Frågan om avhandlingens riktning aktualiserar också bristen på mer detaljerade metodologiska reflektioner. Litteraturvetenskapliga metodavsnitt har inte sällan någonting pliktskyldigt över sig, men hos Båth saknar jag likafullt en mer utförlig diskussion av hennes sätt att närma sig den romantiska litteraturen. Med stöd hos Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy och Simon Critchley framförs argumentet att

vi fortfarande befinner oss i den romantiska erans kontinuum – ja, rentav hemsöks av dess föreställningsvärld (29). I Båths fall motiverar detta att texterna studeras utifrån en feministisk och psykoanalytisk begreppsapparat som förmår att avtäcka ”det moderna subjektets kris” såsom denna anakronistiskt gestaltas av Atterbom (28). Men hur förhåller sig exempelvis den annorstädes citerade Friedrich Kittler, med sin idé om två distinkta diskursiva nätverk (1800/1900), till tanken om romantikens absoluta modernitet? Min invändning gäller egentligen inte Båths metod som sådan, för i detta avseende talar de goda resultaten för sig själva. Däremot saknar jag ett större mått av egen reflektion, också i förhållande till det ”antikvariskt historiserande förhållningsätt till romantiken” som Båth, i förlängningen av Lacoue-Labarthe och Nancy, vänder sig mot (29). Eftersom avhandlingens trots allt gör rikligt bruk av just traditionell litteraturhistorisk forskning är det inte självklart för läsaren hur denna kritik ska förstås.

Vad det gäller avhandlingens relation till tidigare forskning är det emellertid svårt att inte låta sig imponeras av Båths djupgående kännedom om fältet. Hon visar prov på en stor beläsenhet inom såväl svensk, tysk som anglosaxisk romantikforskning och gör dessutom omfattande komparativa analyser av Atterboms diktning i förhållande till Schlegel och Ludwig Tieck. Ibland kan jag dock önska att Båth, med en geijersk sentens, i högre utsträckning ”följde sin genius”: det vill säga släppte en aning på kravet att redovisa tidigare tolkningar. Det är inte alltid som dessa tillför något till argumentet. Om kontinuerliga referat av Vetterlunds, Santessons, Landgrafs och Vinges läsningar således kan skymma sikten för den egna analytiska linjen förringar detta ingalunda, och detta vill jag särskilt understryka, kvaliteten i avhandlingens läsningar. Även om jag ibland kan efterfråga en större lyhördhet för de litterära aspekterna av verken är det ett sant nöje att ta del av avhandlingens inträngande resonemang: särskilt såsom dessa ofta är vackert, och därtill personligt och poetiskt, formulerade. Helt oironiskt sagt är också rubriksättningen stundtals väldigt rolig och träffande.

Bland analyskapitlens höjdpunkter återfinns utläggningar om *Blommorna* som modereportage (98f.), Irigaray- och

Kristevainspirerade tolkningar av de ovidianska intertexterna i samma dikter (104–11), komparativa reflektioner över djurblivande, djurvara och djurvaror i *Rimmarbandet* (138–168), en diskussion om *Lycksalighetens* ö som självhjälplitteratur (231), samt, inte minst, en tolkning av fragmentets och utkastets skilda arbetsmodus med stöd i *Kapitalet* (263). Dessa exempel ger med nödvändighet en ofullständig bild av avhandlingens helhet, men säger något om bredden och experimentlustan i genomförandet.

Ironins skiftningar är ett inspirerande bidrag till den svenska litteraturvetenskapen som också lyckas med den djärva föresatsen att visa på Atterboms aktualitet för dagens

läsare. Det faktum att hans texter står pall för de sofistikerade analytiska grepp som Båth begagnar, att dikterna inte enbart låter sig underkastas teorin utan också medger en dialog, säger något väsentligt både om deras verkshöjd och om avhandlingsförfattarens känsliga handlag. Vad Atterbom själv en gång tröstande skrev till Bernhard von Beskow förtjänar därför att återupprepas, inte bara med avseende på Atterboms diktning såsom denna nu har levandegjorts av Båth, utan också med hänseende till den båthska skriftens egna meriter: ”Hvad som är gjordt med snille, med talent, med kärlek, med studium, med konst- och språksinne, skall – förr eller sednare – göra sig gällande, eller taga ut sin rätt”.

Sofi Qvarnström om **Peter Forsgren, NORRLAND SOM KOLONI OCH UTOPI. OLOF HÖGBERGS DEN STORA VREDEN, LUDVIG NORDSTRÖMS PETTER SVENSKS HISTORIA OCH BERÄTTELSEN OM SVERIGE** Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2015, 211 s.

Blånande fjäll, vita bergstoppar och lågvuxen björkskog möter ögat på bokomslaget i en målning av Helmer Osslund från 1904. Här är det varken Norrland som råvarukoloni eller modern samhällsutopi vi möter, utan snarare den romantiserade bild av den fria vildmarken som blivit själva innebilden för Norrland ända in i våra dagar. På så vis skapar omslaget en intressant kontrast till ämnet för Peter Forsgrens studie där andra, alternativa berättelser om Norrland undersöks.

Med utgångspunkt i Olof Högborgs och Ludvig Nordströms ambitioner att lyfta fram en ny bild av Norrlands historia, kultur och framtid fördjupar sig Forsgren i roman- och berättelserna *Den stora vreden* (1906) och *Petter Svensks historia* (1923–27). Han diskuterar dem som inlägg i en debatt om det moderna svenska industrisamhället, men också som en del av en litterär – delvis åsidosatt – tradition: den så kallade norrlandslitteraturen.

Norrland som koloni och utopi är angelägen för alla som intresserar sig för politiskt engagerad litteratur och för hur författare genom sina litterära texter deltar i samhällsdebatten. Tillhör man dessutom den skara som under senare år följt Po Tidholms norrlandsreportage och den mer än hundraåriga debatt där stad ställts mot landsbygd, norr mot söder, tillväxt mot nedskärningar, är den oundgänglig. Kanske inte för att den ställer frågor som aldrig ställts tidigare, men just för att frågorna ställs till två skönlitterära romanprojekt som så uppenbart utgör medvetna inlägg i debatten om Norrlands resurser och framtida utveckling.

Två spår löper parallellt i Forsgrens undersökning. För det första är det fråga om en genreanalys av roman- och berättelserna som historiska romaner, vilken inbegriper författarnas försök att genom olika litterära grepp legitimera sin historietolkning. För det andra handlar det om en analys av deras koppling till den samtida samhällsdebatten och framväxten av ett

modernt industri-Sverige där frågor om relationen mellan centrum och periferi, nation och region, styrande och styrda intar en central plats. Dessa spår hålls samman genom Forsgrens argumentation för att båda romanprojekten syftar till att dekolonisera traditionella föreställningar om Norrland och det norrländska.

Det sistnämnda går helt i linje med att boken är skriven inom ramen för det interdisciplinära forskningsprojektet ”Concurrences” vid Linnéuniversitetet där ambitionen har varit att avtäckta olika anspråk på kultur och historia som rests på olika platser i olika tider ur just ett postkolonialt perspektiv. Forsgren har också valt att strukturera sin undersökning utifrån de teoretiska begrepp och begreppspar som stått i fokus för projektet i stort: arkiv, tid/plats samt röst/anspråk. I boken görs detta tydligt inte minst genom att Forsgren valt att benämna kapitlen utifrån dem.

På ett teoretiskt plan förankrar Forsgren sin studie bland annat i Ann L. Stolars diskussion om arkivet och dess funktion, främst dess relation till samhällslig makt och kontroll, i *Carnal Knowledge and Imperial Power. Race and the Intimate in Colonial Rule* (2002). Michail Bachtins idéer kring kronotopen och dialogicitet får tillika stor plats då Forsgren avser att frilägga maktstrukturer genom att studera hur olika platser och röster förhåller sig till varandra. När det gäller det teoretiskt mångtydiga och notoriskt undanglidande begreppet plats förankrar Forsgren sin undersökning i Henri Lefebvres teorier om plats som ”ett slags spatialitet där mentala (symboliska), fysiska och sociala dimensioner samverkar på ett sätt som gör den mer till en process än till något som är statiskt och avgränsat” (12). Detta kopplar Forsgren i sin tur till de olika föreställningarna om centrum och periferi, kolonisator och koloniserad, som kommer till uttryck i romanerna. Han använder sig även av Benedict Andersons konstruktivistiska syn på nationen som något som skapas och ständigt måste upprätthållas och som dessutom är nära förknippad med moderniseringsprocessen. När det gäller frågan om vem som talar och vem som har rätten att tala, anknyter Forsgren till Michel Foucaults idéer om röst och anspråk som nära kopplade till särskilda institutionella

platser som ger rösten legitimitet. Ett sista centralt begrepp i boken är Mary Louise Pratts kontaktzon, det vill säga ett slags sociala platser där skilda kulturer kolliderar och möts, och som utmärks av olika, inte sällan asymmetriska, maktrelationer. Detta begrepp blir användbart för Forsgren för att visa hur en konkret och lokalisierbar plats kan innehålla flera mentala rum, men även för att peka på att strider om makten över en plats i förlängningen kan ge upphov till alternativa berättelser som dekoloniserar snarare än koloniserar Norrland.

Men även om Forsgren alltså läser och tolkar Högströms och Nordströms romaner utifrån en mängd olika teoretiska utgångspunkter tar han författarnas ambitioner på största allvar. Med en till stora delar sympatisk läsart ger han sig i kast med att avtäckta deras visioner och förhoppningar om sina hemtrakter. Bägge romansviterna är i hög grad idéromaner och består av en ansenlig textmassa. Ingen av dem har – kanske delvis av den anledningen – satt något särskilt stort avtryck i forskningen. Ett undantag är emellertid Ingeborg Nordin Hennels avhandling *Den stora vreden. Studier i Olof Högbergs prosaepos* (1976), som utförligt analyserar Högbergs romansvit som just historisk skildring och som debattinlägg skärskådande sin samtid. Men tyvärr skriver inte Forsgren fram vad som skiljer deras analyser åt. Själv skulle jag vilja säga att det handlar om studiens teoretiska idé- och perspektivrikedom samt Forsgrens nyfiket prövande postkoloniala blick på romansviten.

Jämförelsen mellan dessa två romanprojekt är dessutom ett nytt och mycket givande grepp. Det lyfter fram komplexiteten i denna så kallade norrlandslitteratur – och i Norrlandsfrågan. Det har tidigare funnits en tendens att dra denna litteratur över en kam och förutsätta ett industrikritiskt perspektiv. Vad som framkommer i *Norrland som koloni och utopi* är något helt annat: två romansviter som båda syftar till att försvara och skriva fram en norrländsk hembygd, men med skilda självbilder, medel och mål.

Ett exempel på den jämförande analysens fruktbarhet är Forsgrens undersökning av arkivets funktion i de två romansviterna. Genom den tydliggörs hur författarna både

idémässigt och estetiskt knyter an till skilda traditioner. I *Den stora vreden* visar Forsgren hur en muntlig berättartradition – saga och sägen samt bibliska intertexter – används för att legitimera de historiska anspråken i romansviten. Ofta knyts de historiska händelserna samman med berättargrepp från skämtsagan, vilket ger upphov till komik. Det är en vedertagen tolkning, menar Forsgren, att skämtsagetraditionens härmningar och upprepningar fyller funktionen att ge uttryck för en folkligt baserad överhetskritik. De bibliska intertexterna, menar Forsgren vidare, framställs som en del av samma folkliga föreställningsvärld som sagan, och allusionerna syftar ofta till att visa parallellerna mellan det israeliska folket och den norrländska befolkningen (ökenvandringen, löftet om Kanaans land och den babyloniska fångenskapen). Högberg låter på så vis många röster komma till tals och författarpositionen blir underordnad den folkliga berättartradition som förmedlas.

I Nordströms *Petter Svensks historia* är arkivet ett annat och det fyller en annorlunda funktion; därför finner man också helt andra idéer och berättargrepp här. I romansviten är berättandet typiserat och didaktiskt och berättaren intar en framträdande roll och vill skriva om inte bara Norrlands utan hela Sveriges historia – detta genom sin vetenskapliga kunskap om de lagar som styr den moderna samhällsutvecklingen. Den kunskap berättaren, eller rättare sagt Nordström, samlat på sig, systematiserar han i det idékomplex som han benämner totalism. Bärande idéer i totalismen är utvecklingsoptimistisk determinism (inspirerad av Spencer och Spinoza), materialism i förening med mystiskt färgad kristen idealism och en anti-romantisk och anti-individualistisk hållning. Forsgren visar i sin analys vilken roll de totalistiska idéerna spelar i romansviten och i förlängningen vilken estetik de ger upphov till. Att karaktärerna blir typer och underordnade den historiska utvecklingen beror exempelvis på att deras främsta roll är att åskådliggöra generella sociala processer. I *Petter Svensks historia* tar en tänkt romangestalt sakta form genom svitens delar, en ny nationalfigur som är tänkt att ersätta den av utvecklingen överspelade Moder Svea. Skildringen av det moderna Sveriges födelse,

från 1700-talet och framåt, gestaltas genom de många nystartade affärskoncernerna och industriföretagen i Öbacka, och genom de strider och kompromisser de ger upphov till mellan de moderna affärsmännen och ”det gamla feodala Vasa-Sverige”. I detta ser vi totalismens förhoppning om att de materiella och ekonomiska framstegen ska utgöra grunden för människans utveckling till högre nivåer och att världen ska utvecklas till en enda tänkt sammanhängande stad, världsstaden. I Nordströms romansvit ställs med andra ord större förhoppningar till industrin än i Högbergs.

Forsgrens jämförelse mellan hur arkivet används i de två romanprojekten för att diskutera frågan om Norrlands framtid visar att romanerna är långt mer sammansatta och nyanserade än etiketter som ”vildmarksromantik” och ”indignationslitteratur” låter antyda. Dessutom tar Forsgren litteraturens estetiska grepp på allvar och visar *hur* Högbergs respektive Nordströms idéer kommer till uttryck.

Ett centralt perspektiv i Forsgrens undersökning är det redan nämnda dekolonialiseringsperspektivet. Att utmåla Norrland som en koloni inom det egna landet har blivit en trop, både i den norrländska skönlitteraturen och i forskningen om den, men att som Forsgren intressera sig för hur norrlänningen själv försöker omskapa platsen till något framtidsinriktat och aktivt visar sig ännu mer givande. Forsgren betraktar visserligen också Norrland som en koloni, men läser samtidigt de undersökta romanerna som postkolonial litteratur inspirerad av Elleke Boehmers *Colonial and Postcolonial Literature* (2005). Den centrala frågan handlar då, enligt Forsgren, om att undersöka hur skönlitteraturen själv ifrågasätter orättfärdiga maktförhållanden, hur den försöker ge det egna folket agens att skapa sin egen framtid och skriva fram de alternativa framtidsvisionerna.

Utifrån dekolonialiseringsperspektivet urskiljer Forsgren två diskurser i de undersökta romanerna. I *Den stora vreden* framträder så småningom bilden av en ny sorts stad, präglad av folkligt demokratiska ideal och socialt ansvarstagande, där inga motsättningar råder, varken mellan folket och överheten eller mellan stad och land. Folkets, de undertrycktas röster, har också fått en plats och legitimitet i det nya

samhället. I *Petter Svensks historia* skildras de norrländska industristäderna till sist som centrum för handel och sjöfart och som ett nav i det moderna Sverige. Särskilt intressant blir det emellertid då Forsgren visar hur Högberg och Nordström parallellt med dessa dekoloniseringsstrategier, samtidigt befäster en kolonial diskurs. Högberg gör det genom användningen av den redan nämnda muntliga berättartraditionen, som framställs som ett autentiskt uttryck för folket; Nordström genom sin framåtsyftande, lagbundna modernitetsuppfattning där vissa platser och människor anses lägre stående och mindre utvecklade. Det är kuststäderna och industridistriktet som utgör framtiden i Nordströms norrlandsutopi, inte landsbygden eller småstäderna.

Mot denna bakgrund hade jag gärna sett en fördjupad diskussion i slutkapitlet av de dekoloniseringsstrategier författarna använder. Hur kan man som författare ge agens åt ett folk och en plats, och vända utsatthet till inflytande? Andra forskare som skrivit om norrlandslitteraturen har diskuterat frågan utifrån delvis andra perspektiv. Anders Öhman talar i *De förskingrade. Norrland, moderniteten och Gustav Hedenvind-Eriksson* (2004) till exempel om en dubbel blick som ligger till grund för skildringen av det egna landskapet hos Hedenvind-Eriksson; en blick som både inkorporerar norrlänningen och de utanförstående, eller annorlunda uttryckt, både periferi och centrum. Forsgren går dock aldrig riktigt i dialog med den tidigare forskningen, vilket är synd. Istället tenderar det avslutande kapitlet att fastna i utredningar av begreppen kolonial, kolonialistisk, postkolonial respektive post-kolonial litteratur.

Detta för mig in på en problematik som kan sägas vara en konsekvens av den idé- och perspektivrikedom som utmärker *Norrland som koloni och utopi*. Det är som om Forsgren vill lite för mycket med sin studie, vilket resulterar i att alla intressanta trådar inte hinner följas upp och alla knutar redas ut. Ett annat problem är att mångfalden av begrepp och perspektiv stundtals skymmer själva problemet som ska undersökas. Det slags nyanserad närläsning som Forsgren ägnar sig åt kräver också utrymme om textens många dimensioner ska friläggas, men analyserna ges inte alltid det

utrymme i Forsgrens bok. Därför blir en del analyser oförtjänt platta och man lämnar analysen med känslan att den endast kommit halvvägs.

När det gäller studiens uttalade ambition att relatera romanerna till den samtida samhällsdebatten och framväxten av ett modernt, industrialiserat Sverige, saknar jag en mer uttalad diskussion av romanernas roll i litteratursamhället, liksom av själva debattens, det vill säga Norrlandsfrågans, skiftande skepnader. Som läsare frågar man sig varför Forsgren på ett metodiskt plan inte valt att kombinera närläsning med litteratursociologiska tillvägagångssätt. Detta i synnerhet när frågan om romanerna som debattinlägg är en av undersökningens huvudfrågor. En analys av romanernas mottagande i dagspressen hade exempelvis kunnat ge givande inblickar i hur politiskt samtiden läste romanerna. En inblick i hur debattens vågor gick och hur argumenten såg ut vid tidpunkterna för romansviternas utgivning hade också kunnat ge mer specifik kunskap om skönlitteraturens bidrag i debatten och om romansviternas roll i relation till andra debattinlägg utifrån de spännande och högst relevanta frågor Forsgren ställer inledningsvis: Vilka anspråk reser romanerna och med vilka röster? Vad säger föreställningarna om det norrländska om relationen mellan centrum och periferi? När *Den stora vreden* gavs ut 1906 kan debatten om Norrlandsfrågan sägas ha kulminerat i och med tillsättningen av Norrlandskommitténs utredning av skogsbolagens uppköp av hemman som var klar 1904. Norrländska förbudslagen som förbjöd bolagen att förvärva jord- och skogsbruksfastigheter antogs också 1906. Nordström skrev sin romansvit tjugo år senare, när debatten svalnat något. Det ger honom ett annat perspektiv på frågan.

Dessa invändningar överskuggar dock inte studiens förtjänster. Forsgrens sätt att relevantgöra delvis bortglömd, förbisedd och svårgenomtränglig skönlitteratur är värt en eloge i sig. Likaså hans förmåga att på det stora hela elegant sammanfoga teorier av olika slag till en organisk helhet. Han lyckas även förena en sympatisk läsart med ett kritiskt förhållningssätt. Och stundtals finns där också vad jag eftersökt mer av i fråga om kopplingen mellan litteratur

och samhällsdebatt. Som i diskussionen om den utopiska vision om den underjordiska staden som avslutar *Den stora vreden*: här ser Forsgren ett uttryck för historien som ofullbordad och det ideala Norrland som något som återstår att förverkliga: ”Den kontroll över de egna naturtillgångarna och den egna industriproduktionen, som utopin om den underjordiska staden ger en bild av, var i början av 1900-talet inte någon verklighet, däremot något som livligt diskutera-

des i den debatt som gick under namnet Norrlandsfrågan” (142). I denna passage visar Forsgren – utan att explicit säga det själv – hur Norrland som koloni förvandlas till utopi men med slutmål att bli något tredje: en realitet och ett nytt centrum att räkna med. Att historien sedan tog en annan riktning är en annan historia, men också en förklaring till att många av de uppmanande och krävande frågor som ställdes då fortfarande väntar på svar.

Yvonne Leffler om **Mattias Fyhr, SVENSK SKRÄCKLITTERATUR 1. BÅRTÄCKEN ÖVER JORDENS LIKRUM: FRÅN MEDELTID TILL 1850-TAL** Lund: Ellerströms, 2017, 350 s.

Skräcklitteratur och skräckfilm har sysselsatt många forskare runt om i världen de senaste decennierna. Också i Sverige har det växande intresset för skräckgenren resulterat i flera studier inom olika discipliner, såsom litteratur, film, etnologi och psykologi. Många av dessa är baserade på internationellt – angloamerikanskt – material. Sedan tidigt 1990-tal har emellertid flera doktorsavhandlingar och artiklar publicerats om svensk skräcklitteratur. De flesta har undersökt svenska 1800-talsromaner och sekelskiftesförfattare, som Selma Lagerlöf och August Strindberg. Det är därför välkommet med den typ av kartläggning av svensk skräcklitteratur från medeltiden till idag som Matthias Fyhr utlovar i *Svensk skräcklitteratur*. I första delen av två, behandlas dock huvudsakligen litteratur från slutet av 1600-talet fram till 1850-talet; Fyhr ger alltså bara inledningsvis exempel på skräckinslag i isländska sagor från 1100-talet och medeltida skrifter som Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* (1555). Den historiska genomgången innebär att Fyhr arbetar med ett bredare urval av texter och genrer än tidigare forskare. En av studiens stora förtjänster är att den presenterar svenska dramer, ballader och dikter som är mer eller mindre okända idag. Bland dessa kan nämnas

skådespel som Urban Hiärnes *Rosimunda* (1665), Gustaf III:s *Den svartsjuka neapolitanar'n* (ca 1790) och Constans Pontins *Agda* (1850/52) samt dikter som Anna Maria Lenngrens ”Gref Bernhards Bröllopp” (1802) och Carl Wilhelm Böttingers ”Likplundrarn” (1830). Fyhr behandlar också samlingsverk, som Karl August Nicanders och Gustaf Christian Norlings *Syner och röster ur Det Fördolda* (1839), och folkliga publikationer, som Jacob Philip Tollstorps *Clorinda, eller spetskammaren* (1833). De många infogade bilderna på bokomslag, illustrationer och trycksidor bidrar ytterligare till att levandegöra verken för dagens läsare.

Mattias Fyhr tillämpar en vid definition av skräckgenren: ”Skräck i konst är någonting som skildras som skrämmande, genom en kombination av det onaturliga och brott mot den rådande mänskliga ordningen.” (19) Det innebär att han inte diskuterar varför genren attraherar publiken och vilka underliggande rädslor och föreställningar specifika skräckberättelser ger uttryck för. Han tar istället avstånd från tidigare studier som behandlar skräckgenren ”som symptom” (25) på bortträngda eller dolda sexuella, epistemologiska och sociala förhållanden. Han intresserar sig inte heller för publikens reception eller för de fysiska och psykologiska

effekterna av att ta del av skräck. Han varnar för att risken ”att se för djupt” i texterna kan leda till att ”att man kan missa att författarna liksom regissörer och andra konstnärer inom traditionen ofta själva vet vad de gör” (28). Istället förespråkar han att ”läsa skräck bokstavligt” (25). Vad detta innebär går han inte närmare in på, men att döma av de kommande kapitlen är det att referera handlingen i verken, lyfta fram typiska skräckelement, som spöken och vålnader, och visa hur texterna alluderar på tidigare verk inom genren genom återbruk av intrigelement, motiv och namn på huvudpersonerna.

Fördelen med Fyhrs studie är att han inkluderar verk som har fallit utanför tidigare forskares snävare definitioner av skräcklitteratur. Nackdelen är att det saknas en litteraturvetenskaplig analys av verken som just skräcklitteratur. Det hade till exempel varit intressant med en diskussion om parodins och satirens ställning inom genren i samband med presentationen av Lenngrens dikt ”Anders och Köks Cajsa” (1794), som inleds med en parodisk återgivning av skräckballadens miljöskildring och där Lenngren – som Fyhr noterar – parodierar tidigare skräckballader av Baggesen och Kellgren. Det hade också behövts en fördjupad analys för att övertyga läsaren om att Julia Nybergs ”Den stackars Anna eller Molltoner från Norrland” (mer känd som ”Vårvindar friska”, 1828) är ”den främsta svenska romantiska skräckballaden” (122). Är det för att Strömkarlens spelande nämns i omkvädet och därmed ger en olycksbådande ton åt dikten? Eller är det för att diktjaget i sista strofen omnämner sin älskande, den döda soldaten Modig, som ”Vålnaden blodig”?

Ett återkommande problem vid alla genrestudier är urvalet av primärtexter. I Fyhrs studie förs ingen diskussion om valet av texter och inledningsvis förefaller han vilja presentera alla svenska skräcktexter han har hittat i arkiven. Han poängterar att han ”lagt fokus på svensk litteratur”, men också i vissa fall behandlar friare översättningar och översättningar som varit av betydelse för den svenska skräckgenren (12). Med denna höga ambitionsnivå och inkluderande hållning är det naturligtvis omöjligt att ge en

fördjupad analys av alla verk som platsar inom Fyhrs vida definition av skräcklitteratur. En del verk omnämns bara i förbifarten medan andra får en mer omfattande presentation. Det hade dock varit på sin plats med en förklaring till varför vissa verk behandlas på bekostnad av andra. Nu blir det istället upp till läsaren att utforska urvalskriterierna och det förefaller då som om Fyhr hellre väljer att behandla mer okända texter än kanoniserade verk. Å ena sidan är detta sympatiskt eftersom det resulterar i att hittills obekanta verk och författarskap aktualiseras. Å andra sidan är det problematiskt eftersom tidigare forskning om skräckinlag i de kanoniserade texterna (t.ex. Almqvists) inte behandlas och relateras till tidigare forskning.

Det tycks också till syvende och sist som om Fyhr i realiteten arbetar med en både vag och motsägelsefull definition av skräcklitteratur. Han är till exempel tydligt kritisk till tidigare studier som behandlat skräckinlag i exempelvis Emilie Flygare-Carléns och Carl Jonas Love Almqvists romaner. Enligt honom tillhör dessa romaner inte genren, eftersom författarna endast ”’kryddar’ sin realism med skräck” (205). Ändå väljer han att behandla Flygare-Carléns *Rosen på Tistelön* för att den är ”mer skräcklitterär (gotisk)” än tidigare forskare har framhållit (207) och för att den ”har en genomgående gotisk tråd” (210). När det kommer till kritan är Fyhr påfallande inkonsekvent när det gäller vilka verk som är värda att studera och vilka som inte platsar inom den genrekategori som han stipulerar. Vad gäller Almqvist är det exempelvis märkligt att han inte nämner *Amorina*, där det förekommer vampyrer, vålnader och spökscener, trots att dessa gotiska inslag har framhållits av flera tidigare forskare, nyligen Boris Lazic. Fastän spöks scenen i *Amorina* får en parodisk och komisk avslutning borde den ändå – med Fyhrs ”bokstavliga läsning” – kunna ses som en lika tydlig skräckscen som någon spöks scen hos exempelvis Lenngren.

Det är också märkligt att Fyhr kritiserar undertecknad för att ha analyserat skräckromantiska drag i Carl Fredrik Ridderstads roman *Svarta handen* på bekostnad av författarens nidskrift *Frenologen* utan att presentera en egen analys, trots att den gavs ut 1844, alltså inom tidramen för före-

liggande volym. Istället påstår han att den senare romanen ska diskuteras i nästa del av studien. Det är möjligt att detsamma gäller Viktor Rydbergs debutverk ”Wampyren” från 1848. Samtidigt förefaller Fyhr tämligen omedveten om dess existens när han i avslutningen nämner översättningen av den engelska författaren Polidoris ”The Vampire” och förundras över att wampyren, trots denna översättning från 1824, inte fick ”fäste i Sverige annat än som ett beskrivande ord hos ett antal författare” (237). Just Rydbergs följetongsberättelse bygger vidare på Polidoris vampyrberättelse och är en tydlig skräck- och vampyrberättelse som explicit refererar till sin kända utländska förlaga. Den borde alltså passa väl i Fyhirs studie om svensk skräcklitteratur.

Ett återkommande problem i *Svensk skräcklitteratur* är behandlingen av tidigare forskning. Fyhr är som flertalet forskare angelägen om att motivera sin studie, i det här fallet med att han är den första att teckna den svenska skräcklitteraturen från medeltiden till idag. Därtill är han mån om att inte bara positionera sig utan också att ta avstånd från tidigare forskningsinsatser. Det leder i flera fall till att han behandlar tidigare studier som Djävulen skulle läsa Bibeln; han letar fel, misstolkar och negligerar. Så till exempel förvränger han Anders Öhmans kriterier för en skräckroman i *Populärlitteratur. De populära genrernas estetik och historia* (2002), när han kritiserar Öhman för att påstå att ”hotet ska ’införlivas’ eller ’oskadliggöras’” fastän verken ofta inte slutar så (27). Vad Öhman skriver i den av Fyhr citerade definitionen (27) är att ”skräcken utgörs ofta av en skräck för det främmande, det okända, det oförklarliga som ännu inte införlivats i civilisationen och därför upplevs som ett hot” och att det är ”en viktig strävan i många skräckromaner att rena samhället från faran genom att oskadliggöra det okända namnlösa” (min kurs.). Anmärkningsvärt är också att när Fyhr klassificerar Nybergs ”Vårvindar friska” som Sveriges främsta romantiska skräckballad nämner han inte att Göran Hägg redan 1996 i *Den svenska litteraturhistorien* kallade dikten ”en läskig skräckballad med Bürgers *Lenore* som förebild” (212). Allvarligt är det också att Fyhr gör en dis-

tinktion mellan de engelska begreppen ”terror” och ”horror” med hänvisning till Anna Riggs Millers *Letters from Italy* (1776) utan att ta upp den gotiska författaren Ann Radcliffes tongivande diskussion av begreppen i ”On the Supernatural in Poetry” (1826). Radcliffes utredning har ofta åberopats och dessutom lett till en omfattande diskussion av begreppen. Fyhr berör inte detta trots att han i litteraturförteckningen hänvisar till flera av de vetenskapliga verk där Radcliffes artikel och den efterföljande debatten behandlas och utvecklas.

Sammanfattningsvis bidrar Mattias Fyhirs *Svensk skräcklitteratur* till en kronologisk kartläggning av olika typer av skräcklitteratur på svenska från medeltiden till idag, inklusive texter som är okända för flertalet litteraturforskare och läsare. Tillsammans med det rika och vackert återgivna bildmaterialet är detta verkets stora förtjänst. Som framgått ovan uppvisar studien dock flera vetenskapliga problem. Det gäller exempelvis bristen på teoretisk diskussion och litteraturvetenskaplig metod. Det hade varit önskvärt med en tydligare utredning av begreppet skräcklitteratur och därmed också ett resonemang om urvalet av texter och presentationen av dessa. Istället för att positionera sig och bygga vidare på tidigare forskning väljer Fyhr i många fall att negligera publicerade studier eller att kritisera dem på ett sätt som stundtals leder till besvärande över- eller misstolkningar av tidigare forskares genredimensioner, urvalskriterier och texttolkningar. Den allvarligaste bristen är dock avsaknaden av litteraturvetenskaplig undersökning; Fyhr stannar vid att referera handlingen i texterna istället för att analysera dem som skräcklitteratur. Möjligen är det hans allomfattande definition av skräcklitteratur som leder till en både vag och svepande genomgång av ett antal texter, vars klassificering som skräcklitteratur inte alltid övertygar. Trots detta, eller just därför, kommer Fyhirs studie säkert att leda till förnyat intresse för svensk skräcklitteratur och fortsatt forskning inom område. Den aktualiserar behovet av en grundlig utredning och diskussion av begreppet skräcklitteratur, samtidigt som den innehåller flera hittills okända texter väl värda en fördjupad analys.

Tiina Rosenberg om **Sam Holmqvist, TRANSFORMATIONER. 1800-TALETS SVENSKA TRANSLITTERATUR GENOM LASSE-MAJA, C. L. J. ALMQVIST OCH AURORA LJUNGSTEDT** Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2017, 334 s. (diss. Uppsala)

”Visserligen måste det vara något eget ändå med denna varelse”, säger den förste kirurgen i Carl Jonas Love Almqvists *Drottningens juvelsmycke* (1834), 1800-talets genusroman framför andra. Berättelsen om Azouras Lazuli Tintomara har aldrig upphört fascinera läsare som intresserar sig för genusglidande varelser och många har känt sig manade att fånga Tintomara i flykten. Sam Holmqvist undersöker i sin doktorsavhandling *Transformationer. 1800-talets Svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C. L. J., Almqvist och Aurora Ljungstedt* Almqvists androgyna huvudperson som en del av den svenska litteraturens trans(gender)historia och kontextualiserar därmed transkaraktärer som ett populärt motiv i svensk 1800-talslitteratur.

Holmqvist vill skriva translitteraturhistoria samtidigt som hen vill utvidga förståelsen av kanoniserade verk och diskutera vilken betydelse dessa litterära gestaltningar av transkaraktärer kan tänkas ha för nutida transpersoner. Hur transtemat kommer till uttryck i litteraturhistorien är ett i stort sett outforskat forskningsområde i Sverige. Sedan tidigare finns det ett antal studier om genusväxlingar (cross-dressing) och genusvariationer i dramatik, epik, film och scenkonst. Dessa studier placerar sig inom ett vidare genus- och queerforskningsfält och ägnar sig inte, som Holmqvists avhandling, specifikt åt transidentiteter. Lazouli Tintomara, som länge varit ett solitärt fenomen i svensk 1800-talslitteratur, får i Holmqvists avhandling sällskap av en rad mer okända karaktärer. Begreppet ”trans” omfattar här gestalter som av skilda anledningar och till olika grad rör sig bortom det kön som de biologiskt sett fötts till. Termen trans gäller

också personer som rör sig mellan olika genuspositioner inom det föreskrivna tvåkönssystemet. På så vis utvidgas den genusmässiga flexibiliteten och därmed ökar även antalet transkaraktärer i litteraturhistorien.

Utöver *Drottningens juvelsmycke* utgörs avhandlingens primärmaterial av mästertjuven Lasse-Majas (Lars Molin) självbiografi från 1833 och Aurora Ljungstedts novellsamling *Moderna typer* (1874). I anslutning till dessa texter läser Holmqvist även Amanda Kerfstedts roman *Reflexer* (1901) och Frida Stéenhoffs novell ”Ett sällsamt öde” (1911). I det första kapitlet ”Folkhjälten” undersöker Holmqvist stortjuven Lasse-Majas självbiografi med utgångspunkt i sociala skillnader som formats av kön, klass och rasifierade strukturer och hur Lasse-Maja gör motstånd mot dem. Det andra kapitlet ”Drömmar om androgynen” analyserar den mytologiska, estetiska och religiösa androgynfiguren tillsammans med dess motsats hermafroditen. Här avviker Holmqvist från sitt huvudsakliga fokus på kön och tar upp transmotivets erotiska potential och gränserna för ett socialt acceptabelt begär. I det tredje kapitlet ”Ytans gränser” diskuterar Holmqvist Ljungstedts *Moderna typer* där huvudfrågan berör hur både fiktiva och verkliga transpersoner ofta gestaltas som bedragare och hur detta motiv kan relateras till nationsbyggandet. I detta kapitel analyseras även de cisnormativa transmotiv som är vanligt förekommande i modern populärkultur: bedragaren, ciskvinnan i manskläder och den manhaftiga transkvinnan. Det avslutande kapitlet ”Nästa steg” handlar om transmotivets utveckling vid 1900-talets

* Cisperson är motsatsen till en transperson.

början utifrån analyser av Kerfstedts roman och Stéenhoffs novell. Holmqvist återupptar här kopplingen mellan kön och sexualitet i en diskussion om transfeminina gestalter i manlig homosexuell tradition.

Dessa analyserade verk sätts i spel mot annan skönlitteratur av exempelvis Fredrika Bremer och August Blanche för att kontextualisera och placera in den translitterära traditionen i ett större litteraturhistoriskt sammanhang. Holmqvist menar att samtliga exempel är viktiga därför att de gör det möjligt att samtidigt reflektera över historiska och nutida transrelaterade erfarenheter. När Holmqvist vill komma åt den specifika transerfarenheten skapar det en viss spänning i det historiska materialet. Denna konflikt är inbyggd i queerforskningen som i början ville undvika allt identitetspolitiskt, men som likväl inte var beredd att helt släppa greppet om de människor som genom århundraden levtt queera liv. När Holmqvist använder transidentiteten som ett begrepp för de fiktiva karaktärerna under en tid då själva termen inte var uppfunnen, menar hen att det vidgar diskussionen om existensen av transpersoner i det förflutna. Avhandlingen väcker således en historiografisk fråga inom genus- och queerforskningen som länge delat så kallade konstruktivisterna och essentialisterna i skilda läger. Där den förra gruppen i Michel Foucaults anda betonar att övergången från en beteendebaserad uppfattning om identitet till en mer modern förståelse i ett historiskt perspektiv gör det svårt att tala om specifika queera identiteter i det förflutna, hävdar den andra gruppen att dessa olika identiteter alltid funnits men benämnts på olika sätt beroende på vilken kontext som varit förhanden.

Holmqvist har valt det anakronistiska förhållningssättet, det vill säga användningen av begrepp som placeras i ”fel” tidsepok. Detta sammanhänger med den historiografiska frågan om temporalitet och vilka ord som kan användas för vilka epoker. Den queerinriktade historiografin har inte löst konflikten en gång för alla. Den hårda uppdelningen mellan konstruktivisterna och essentialisterna har dock mjukats upp genom åren och de har närmat sig varandra samtidigt som antalet bokstäver i förkortningen HBTQ (homo/bi/trans/queer) stadigt blivit fler och olika identitetsgrupper

gjort anspråk på synlighet inom ramen för den rådande akronymnormativiteten HBTQ. Vilken väg forskaren väljer beror på vad hen är ute efter och på vilket sätt hen anser sig bäst kunna närma sig materialet.

När lesbiska- och gaystudier började etableras som forskningsområde i början av 1980-talet var frågan om den samkönade sexualitetens historia central. Traditionen kallas ”hidden from history” och liknar i allt väsentligt den tidiga kvinnohistorien då de av historieskrivningen osynliggjorda homosexuella länge fått vänta på att äntligen få träda fram ur den historiska garderoben. Tanken var att historiska studier skulle ge dem upprättelse och bidra till den nutida förståelsen av samkönad sexualitet. Holmqvists angreppssätt rör sig i hög grad inom detta historiografiska fält eftersom avhandlingen vill visa att transerfarenheter i skönlitteratur sammanhänger med en större historisk berättelse.

Men frågan är huruvida det är möjligt att i efterhand förklara någon som trans i enlighet med den moderna definitionen av transgender? Litteraturvetaren Eve Kosofsky Sedgwick, som för övrigt helt lyser med sin frånvaro i Holmqvists avhandling, ställde i *Epistemology of the Closet* (1990) frågan om det någonsin funnits en gay Sokrates och problematiserade därmed det tveksamma i att förse historiska personligheter med en identitet de förmodligen inte kommit i närheten av. Kan den samkönade sexualitetens historia baseras på ett antal ”outade” historiska individer, frågade Kosofsky Sedgwick och samma fråga kan ställas till Holmqvist i fråga om både fiktiva och historiska transpersoner.

Oavsett utgångspunkt, är Holmqvists urval av litterära verk välvalt, i synnerhet då dessa – med undantag för *Drottningens juvelsmycke* – tidigare inte diskuterats ur ett transperspektiv. Holmqvist lyckas slå en bro från 1800-talet till vår egen tid genom att visa hur könsväxlingar och transerfarenheter fascinerat författare och läsare långt före vår egen tids identitetspolitik. Det Holmqvist kallar transläsning är en parallellterm till den mer bekanta queerläsningen av konstnärliga eller andra kulturella företeelser. Det som skiljer dessa tolkningsmetoder åt är att transläsningen har ett tydligare fokus på kön och genus och uttrycker en önskan

om att överskrida föreskrivna könskonstruktioner, medan queerläsningen inriktar sig på intersektionen mellan genus och sexualitet. Holmqvist visar hur transgörande läckage existerar i olika litterära genrer, något som idémässigt knyter an till tanken om det queera läckage som innebär att inget heteronormativt system är så helgjutet att det inte skulle ”läcka” queerhet. Att texter läcker trans innebär att kön inte är någon stabil kategori utan att det alltid funnits en rörlighet inom ett och samma kön samt mellan könen. Genusväxlingar är ett ännu större område då det biologiska könet kan kläs i en mängd variationer av feminiteter och maskuliniteter beroende på tid och sammanhang. Skillnaden mellan queera läsningar och transtolkningar är att transläsningar främst handlar om kön och genus, medan ett queert förhållningssätt fokuserar på sexualitet och i queerfeministiska sammanhang även på genus. När kön och/eller genus skiftar förändras också begärsriktningen och allehanda missförstånd uppstår, ett könsväxlingsmotiv som länge varit populärt inom scenkonst och film och som Holmqvist också uppmärksammar.

I avhandlingen positionerar sig Holmqvist mot en tidigare litteraturhistorisk forskning som tagit sig an texter som gestaltar queera och/eller transkaraktärer och menar att den ofta varit missvisande. Den androgyna Lazuli Tintomara kallas rutinmässigt ”hon” och Lasse-Maja förvandlas till en man som klär sig i kvinnokläder endast när hen ska gömma sig för polisen trots att Lasse-Maja i sin självbiografi porträtterar sig som både kvinna och man. Holmqvist menar att transläsningen gör det möjligt att tala om Lasse-Maja *både* som kvinna och man samt beskriva Tintomara som en icke-könsbinär karaktär, något som queerläsningen också möjliggör.

I samma anda framhåller Holmqvist att transläsningen underlättar undersökningen av transgörandet i Ljungstedts *Moderna typer* och gör det möjligt för Holmqvist att identifiera transsymboler och komma-ut-berättelser i Kerfstedts *Reflexer* och Stéenhoffs ”Ett sällsamt öde”. Holmqvists ärende är emellertid inte att bekräfta bilden av transkaraktärer som marginaliserade och därmed olyckliga avvikare, men hen önskar inte heller skapa någon ny typ av hjältar –

transhjältar – utan vill snarare analysera hur kön och genus konstrueras i de valda verken. De litterära gestaltningarna säger mycket om 1800-talets syn på kön och utgör därmed ett värdefullt material för genusforskningen i stort.

Avhandlingens teoretiska ram utgörs av transtudier av forskare som A. Finn Enke, Susan Stryker och Wibke Straube. Straube betonar trans som rörelse och använder därför verbkonstruktionen *transing* eller *doing trans* – att ”göra trans” på svenska. Tanken är den samma som i ”doing gender” (göra genus), en tankegång som existerar både i den genusforskningstradition som följer i Judith Butlers poststrukturalistiska fotspår och i den anda som Candace West och Don H. Zimmerman presenterade i sin artikel ”Doing Gender” 1987. Butlers utgångspunkt är den heterosexuella matris som skapar kulturellt begripliga kroppar medan West och Zimmermans koncept betonar genusgörandet i en mer allmän (läs: heterosexuell) kontext. Genom att i likhet med Straube betona transgörandet väljer Holmqvist att skriva in sig i en transteoretisk tradition som betonar rörligheten snarare än överflyttningen från en mer fixerad kategori ”kvinna” till en annan lika fixerad grupp ”man”. Frågan kan vara transpolitiskt känslig eftersom många transpersoner inte identifierar sig som trans utan vill övergå från kvinna till man och omvänt. Att identifiera sig som trans innebär att acceptera rörligheten som något beständigt snarare än att se övergången från det ena till andra könet som avgörande. Medan Butler inte föredrar någon enskild könskategori genusbestämmer både Straube och Holmqvist sina karaktärer som trans, något som kan handla om figurer som idag skulle kallas transpersoner medan andra snarare skulle kallas lesbiska och bögar där transnära genusvariationer också förekommer.

Holmqvists teoretiska ansats kommer på ett metodologiskt plan till uttryck genom två till synes motstridiga förhållningssätt till det material som analyseras. Å ena sidan rör det sig om en genealogisk undersökning vars syfte är att ifrågasätta köns- och genusidentiteter, och å den andra om ett försök att förstå den specifika transerfarenhet som går att avtäcka i de undersökta berättelserna. Holmqvist är dock medveten om det motsägelsefulla i detta dubbla tillväga-

gångssätt, men ser den spänning som det skapar som fruktbart. Hen vill i sin analys ringa in både det mer allmänt queera och det mer transspecifika och använder därför ”trans” som verb för att undvika fixeringen av de fiktiva karaktärerna i låsta genuspositioner. Denna metodologiska motsättning bör ses mot bakgrund av en relativt tunn sådd tradition av HBTQ-studier med specifik utgångspunkt i transhistoria och transpersoners erfarenheter i svensk forskning.

Holmqvists transläsning kan ses som en kompromiss mellan dessa till synes skilda förhållningssätt. Att transgörandet som hen visar var ett populärt skönlitterärt motiv i 1800-talets litteratur talar för att genusfrågor intresserade såväl författare som läsare. Transgörandet uppfattades dock som något ovanligt och intresset för transmotivet resulterade i både positiva och negativa skildringar. Då som nu slutade de negativa, hotfulla och varnande exemplen illa, men även positiva skildringar av transgörandet borde ske inom rimliga gränser. Holmqvist framhåller dock att det ena narrativet inte utesluter det andra utan de går in och ut i varandra.

En tydlig gräns utgörs enligt Holmqvist av allt som har med begär och sexualitet att göra. Transgörandet, genusväxlingar och genusvariationer kan sällan begränsas till endast kön utan att begär och sexualitet gör sig påminda. Det liknar dagens genusnormer som gärna – åtminstone på ytan – rör sig mellan eller stundtals över genusgränser. Men även här råder en viss genusängslighet. Den queera subkulturen där genusöverskridanden tillhör vardagen utgör ett undantag från genusordningens ”rimliga” gränser. Det är en av anledningarna varför detta område tilltalar såväl forskare som andra intresserade.

Holmqvists ambitiöst upplagda undersökning presenterar ett spännande skönlitterärt material för den som – möjligen med undantag för *Drottningens juvelsmycke* – inte bekantat sig med 1800-talets transkaraktärer i svensk litteratur. Avhandlingen introducerar också transläsningen som metod samt vågar vara såväl genusrörlig som transpolitisk genom att formligen transformera den litteraturhistoriska forskningen i Sverige. Det senare gäller även dess genuspolitiska gren som sällan kommit att uppmärksamma transkaraktärer eller som, när så väl skett, presenterat missvisande tolkningar. Det är en viktig och modig litteraturhistorisk insats som ger mersmak. Efter läsningen undrar läsaren hur många liknande berättelser som finns undangömda i arkiven i väntan på att bli upptäckta.

Sist, men inte minst. Sam Holmqvist frågar vad skönlitteraturens roll kan tänkas vara i detta sammanhang och menar att skönlitteratur kan hjälpa oss att bättre förstå omvärlden och oss själva, men att den genom negativa skildringar också kan innebära motsatsen. Konsten i vid bemärkelse kan därför aldrig undgå sin (genus)politiska kontext, menar Holmqvist. Det sätt på vilket sociala grupper behandlas i kulturella och konstnärliga representationer påverkar hur de behandlas i livet. Skönlitteraturen är framför allt en stående inbjudan att stå i någons annans skor och därmed en övning i empati och förhoppningsvis även i solidaritet. Som Sam Holmqvist visar, gäller denna inbjudan även akademiska avhandlingar. Artonhundratalet blir omedelbart ett roligare århundrade om man får vandra den historiska vägen i transskor.

Olle Widhe om **Magnus Öhrn, POJKLANDET. POJKEN I SVENSK BARN- OCH UNGDOMSLITTERATUR** Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 139, Stockholm: CKM Förlag 2017, 169 s.

Boxningsringen kan beskrivas som en nostalgisk arena som hyllar olika sidor av maskuliniteten. Därför är det inte överraskande att bildomslaget till Magnus Öhrns *Pojklandet* visar två pojkar som slåss med boxningshandskar, ivrigt påhejade av sina leende kamrater. Men istället för munter lek ser kampen ut att vara på fullaste allvar. Det är pojkar som fostrar varandra, utan att de vuxna lägger sig i, och omslaget vittnar på så sätt om vad som komma ska. För även om bokens kapitel onekligen pekar åt lite olika håll sammanförs de av sitt intresse för en viktig linje i den svenska litteraturens historia: gestaltningen av pojken och pojkens land.

Öhrn har samlat ihop sina artiklar och antologibidrag om svensk barn- och ungdomslitteratur från den senaste tioårsperioden. Resultatet är en behändig och med flera färgbilder illustrerad monografi utgiven på CKM Förlag. I sin helhet kartlägger undersökningen en period om 200 år och framträder ett landskap som tidigare mer eller mindre har försumrats av litteraturhistorikerna. Här återfinns exempelvis Hjalmar Wallander (1879–1932), en av barnlitteraturens allra första arbetarförfattare och Södermalmsskildrare som det inte finns någon tidigare forskning om. Wallander var en litterär diversearbetare och enligt Öhrn försökte han etablera sig på det litterära fältet genom att skriva inte mindre än sju olika böcker, på sju olika förlag, i sju olika genrer. Läsaren av *Pojklandet* får även stifta bekantskap med Erik Pallins (1878–1964) pojkböcker som rör sig i en annan del av det socioekonomiska landskapet: den rika medelklassens storslagna sommarnöjen utanför Gävle. I Pallins böcker utgör arbetarbarnet istället en motbild till den sanna maskulinitet som förkroppsligas av de mer gynnade läroverkspojkar och deras fäder.

Men det är inte enbart böcker som har försvunnit i historiens glömska som Öhrn intresserar sig för. Sigfrid Siwertz (1882–1970) klassiska berättelse om hur bröderna Georg och Erik tillsammans med sotarmästarpojken Fabian ger sig ut på ett olovligt sommaräventyr i *Mälarpirater* (1911) ägnas exempelvis ett helt kapitel. Även Tove Janssons (1914–2001) böcker om Muminpappan har fått ett eget kapitel, liksom Anders Jacobssons (f. 1963) och Sören Olssons (f. 1964) böcker om Bert. Det är alltså flera ganska olika författarskap som står i fokus. De författarnamn som räknats upp här utgör dessutom endast en bråkdel av den överraskande och lite brokiga samling som Öhrn använder sig av för att teckna bilden av vad han, med inspiration från historikern Anthony Rotundo, valt att benämna ”pojklandet”.

I den inflytelserika boken *American Manhood* (1994) studerar Rotundo manlighetens olika transformationer i amerikansk 1800-talshistoria. Med begreppet *boy culture* vill Rotundo ringa in en social sfär som både var avskild från det privata hemmet – en plats befolkad av kvinnor, flickor och små barn – och separerad från den offentliga världen, som dominerades av de vuxna männens politiska och kommersiella liv. I detta mellanrum skapade pojkar en egen kultur som kännetecknades av deras längtan bort från ett feminint kodat hem, skolans krav och de vuxna männens ansvar, till en värld med andra regler, lekar och sociala ordningar. I linje med detta hävdar Rotundo att den Nordamerikanska pojkkulturen under 1800-talet var förvånansvärt befriad från de vuxnas inflytande. Rotundos synliggörande av pojkkulturens tredje rum hjälper Öhrn att frilägga viktiga dimensioner i de böcker som han analyserar. Men karakteriseringen av pojkar som fria och oberoende

behöver samtidigt problematiseras något mer än vad Öhrn tycker sig ha anledning att göra. Av Rotundos redogörelse får man lätt intrycket av att pojkarna inte alls utsattes för den påträngande pedagogik som flickorna i samtiden blev offer för. Flera forskare som på senare år har sysselsatt sig med maskulinitetskonstruktionernas historia påpekar emellertid att Rotundos förhållandevis entydiga bild av pojkkulturen under 1800-talet är en följd av att han utgår från ett begränsat och jämförelsevis traditionellt material.

I den mer nyligen publicerade boken *Boys at Home. Discipline, Masculinity, and "The Boy-Problem" in Nineteenth-Century American Literature* (2011), som Öhrn inte tar upp, försöker Ken Parille nyansera Rotundos syn på pojkkulturen. Med stöd hos de amerikanska maskulinitetshistorikerna Mark Carnes och Clyde Griffen hävdar han att Rotundo använder sig av ett alldeles för begränsat material för att kunna göra de generaliseringar om pojkkulturen som han faktiskt gör. I Rotundos historieskrivning skapar pojkarna omsorgsfullt sin egen kultur i glappet mellan hem och vuxenvärld. Men många skönlitterära skildringar visar fram en väldigt annorlunda bild av pojkars uppväxt, hävdar Parille. De maskulina normer som kommer till uttryck i dessa vittnar snarare om en annan kultur, där faderns disciplinerande funktion och rädslan för att bestraffas kroppsligen är tydlig, och där mödrarna, liksom skolan och läsningen, spelar en helt avgörande roll. En annan invändning som man kan rikta mot Rotundo, liksom mot de som forskar om 1800-talets maskulinitetskonstruktioner i stort, är att de huvudsakligen studerat pojkskildringar av manliga författare.

Även om också *Pojklandet* företrädesvis behandlar manliga författare kan Öhrn inte beskyllas för att ensidigt begränsa materialet i ett sådant avseende. Bokens olika kapitel tar upp Hedvig Aurora Ekström, Hedda Andersson, Amy Palm, Barbro Lindgren, Pija Lindenbaum och andra kvinnliga författare verksamma från mitten av 1800-talet och framåt. Ändå kan vissa delar av den kritik som har riktats mot Rotundos *American Manhood* med viss rätt riktas även mot denna studie. De generaliseringar som Öhrns analyser resulterar i är inte alltid helt övertygande och redan

Rotundos grundläggande tes om att pojklandet skapas i glappet mellan hemmet och de vuxna männens värld ter sig stundtals som alltför onyanserad – särskilt mot bakgrund av den långa tidsperiod som boken sträcker sig över. Det hade också varit värdefullt om Öhrn mer ingående diskuterat hur han ser på det faktum att han studerar svenska fiktionsberättelser medan Rotundo behandlar pojkkulturen som historiker i en nordamerikansk kontext.

Ytterligare en oklarhet som präglar boken är dess komparativa ansats. Genomgående gör Öhrn träffande jämförelser mellan texter från olika tider, men inte sällan är avståndet mellan dessa texter så stort att det är svårt att se hur slutsatserna kan bidra med någon djupare kunskap om det fiktiva pojkskapets historiska förändringar. Ett exempel finner vi redan i det första kapitlet "I pojklandet", där Öhrn jämför Ebbe Lieberaths *Klämmiga pojkar* (1924) med Hasse Alfredsons sång "Cowboysnack" (1965). Från denna jämförelse dras slutsatsen att invånarna i pojklandet under 1960-talet blir allt yngre och vistas där under en kortare period. Det stämmer säkert så till vida att glappet mellan hemmet och de vuxna männens värld utanför hemmet förändras sig under 1900-talet. Men ett påstående som detta innebär samtidigt att pojklandet tolkas med strikt utgångspunkt i den amerikanska 1800-talsversionen i Rotundos tappning. Man frågar sig om inte pojklandet och dess gränser har förändrats på något mer genomgripande sätt under denna period.

Trots denna invändning har Öhrns perspektivrika analyser onekligen en hel del spännande att bidra med. Han finner en rad exempel på hur motivet med den unge pojken trotsiga längtan bort från hemmet varierar i barnlitteraturen vid 1800-talets mitt. Det är vid denna tid som en pojkgemenskap bortom de vuxnas inflytande tycks leta sig in i de skönlitterära skildringarna av pojken och hans värld. Enligt Öhrn är det nämligen inte med Olof Fryxells banbrytande beskrivning av pojkars snöbollskrig i *Snöfästningen. Berättelse för Landtgåsar* (1830) som pojklandet erövrar i den svenskspråkiga barnlitteraturen. I Fryxells korta berättelse övervakas pojkarnas lek på avstånd av fadern som avslutningsvis avbryter handlingen med sin predikan. Enligt Öhrn är det istället med

Hedvig Aurora Ekströms ”Födelsedagen” (1840), Zacharias Topelius ”Walters Äfventyr” (1855), Sigfrid Wiselgrens ”Sjöröfvarne” (1882) och Gustaf af Geijerstams *Mina pojkar* (1896), som pojknas land på allvar etableras. I samtliga dessa berättelser spelar gränsen mellan land och sjö en viktig roll och Öhrn betraktar vattnet som ett nytt och viktigt territorium som härmed för alltid har erövrats.

Att författare som Ekström, Topelius, Wiselgren och Geijerstam har haft väldigt olika inflytande på den svenska barnlitteraturens historiska utveckling lämnar Öhrn utan kommentar. Till detta kommer att texterna författats under en period som sträcker sig över ett halvt sekel och att parallellställningen mellan dem därför kan synas något svårtolkad. Särskilt Topelius ”Walters äfventyr” sticker ut i sammanhanget, då den åtskilliga gånger getts ut i nya upplagor och lästs av svenska barn i generationer – inte minst Astrid Lindgren sägs ha tagit den busige pojken Walter till förebild för *Emil i Lönneberga* (1963). En mer utförlig analys av relationen mellan vuxenvärlden och Topelius inte helt entydiga konstruktion av pojklandet hade av denna anledning varit belysande. Kanske hade en sådan analys kunna förtydliga vad erövringen av pojklandet i en bok för barn egentligen betyder.

Vuxenvärldens perspektiv är nämligen, liksom det var hos Olof Fryxell tjugo år tidigare, på olika sätt närvarande även i ”Walters äfventyr”. En sådan närvaro återfinns inte bara i skildringen av föräldrarna och andra vuxna personer i Walters närhet, utan också i den topelianska berättarens pendling mellan å ena sidan sitt ofta omtalade barnperspektiv och å den andra den vuxna berättarens humoristiska och ibland lite nedlåtande attityd gentemot Walters fantasier och strapatser. Det hade också varit värt att uppmärksamma att relationen till vuxenvärlden förändras när Topelius reviderade sina berättelser om Walter. Dessa publicerades först i tidskriften *Eos*, men skrevs sedan om när de publicerades på Bonniers förlag i den tredje delen av *Läsning för barn* (1867). Särskilt den första berättelsen om Walter och båten Lunktentus i *Läsning för barn*, som Öhrn lägger stor vikt vid, såg ursprungligen helt annorlunda ut. I de två versio-

nerna har Walter också fått olika ålder – en detalj som hade varit värdefull att fundera över eftersom Öhrn i flera kapitel gör en poäng av hur gamla pojarna är i sina analyser av pojklandets konstruktion.

Isensättningen av pojknas äventyr sker inte sällan genom kartor. Mycket givande är därför Öhrns utforskning av pojklandet i det kapitel som behandlar kartans betydelse för äventyret och manlighetskonstruktionerna i barnlitteraturen. Liksom reseskildrarna vid 1900-talets början måste även pojkboksförfattarna förhålla sig till det faktum att världen började uppfattas som en allt mer utforskad plats och att de vita fläckarna på kartan började bli både färre och mindre. Öhrn håller fram en rad exempel som illustrerar hur författare turnerar det paradoxala faktum att världen redan är känd och namngiven, trots att såväl äventyrsgenren som skildringen av pojken väg till manlighet gärna förutsätter motsatsen.

I exempelvis Siwertz *Mälarpirater* får spänningen mellan den kartlagda och den okända världen en specifik betydelse. Öhrn visar övertygande att förmågan att hantera ett sjökort är av stor betydelse för berättelsens skildring av kampen mellan den mörke Fabian och den ljuse Georg och därmed också för berättelsens konstruktion av ideal manlighet. Fabian som är berättelsens förtappade ungdomsbrottsling behöver ingen karta, för honom är hela världen en vit fläck. Han är själva upptäckarens urtyp och utgör på så vis en förutsättning för äventyret, menar Öhrn. Georgs värld, däremot, har fyra hörn som en karta, den är ordnad och genomlyst. Det senare är givetvis inte enbart att uppfatta som en negativ bild av manlighet. Den som kan hantera sitt sjökort är till slut den som också tar makten över rodret och styr den stulna båten i rätt riktning ut ur det laglösa äventyret. Medan Fabian förblir en desperado och pirat utanför lag och ordning hjälper kartan alltså Georg att hitta tillbaka till samhället – eller annorlunda uttryckt: den hjälper honom att ta befälet över sitt liv och sin vilja och inträda i samhällets patriarkala ordning. I analyserna av *Mälarpirater* får Öhrn tillfälle att briljera med sin förmåga att närläsa och han gör flera slående iakttagelser som kastar ett förklarande ljus

över Siwertz storhet som berättare, men som också avslöjar Siwertz djupa förankring i sin egen tids tänkande.

När det gäller kartans plats i barn- och ungdomslitteraturen så finns det naturligtvis mycket kvar att göra. Redan Defoes Robinson Crusoe får lära sig att navigera genom att läsa kartor och erövrandet av geografins hemligheter ingår som en viktig del också i hans pågående maskulinitetsprojekt. Visst håller jag med om att ingen forskare vare sig kan eller bör göra allting. Ändå är det lite överraskande att Öhrn inte mer utförligt analyserar de kartor som ofta åtföljer berättelserna som illustrationer. Inte minst de humoristiska kartor som ritas av barnkaraktärerna själva, i traditionen efter Mark Twains *Tom Sawyer* (1876), hade passat fint in i undersökningen. Om pojklandet är pojknarnas eget land borde också pojknarnas egenhändigt ritade kartor spela en större roll. En av en pojkkaraktär egenhändigt ritad karta återfinns exempelvis bland illustrationerna hos en författare som Ossian Elgström och den samspelar med det subjektiva perspektiv som pojkskildringen ofta upprättar. I kapitlet om kartor saknas även referenser till sådan forskning som sett dagens ljus under de senaste åren, exempelvis hade Nina Gogas *Kart i barnlitteraturen* (2015) med fördel kunnat införlivas i resonemanget.

Pojklandet utgörs som redan påpekats av en sammanställning av tidigare publicerade artiklar, vilket skapar ett

speciellt förhållande till den forskning som utkommit sedan de skrevs. Å ena sidan är det lätt att förstå att exempelvis Gogas bok inte tagits med, eftersom den inte fanns när artiklarna skrevs. Å andra sidan blir det vid en jämförelse av bokens kapitel med ursprungstexterna snart tydligt att flera textstycken är borttagna och andra omskrivna, att meningsbyggnaden har förbättrats och ord infogats, att rubriker har gjorts om och inledningar koncentrerats, att dubbleringar mellan de olika studierna har strukits och så vidare. Även om det på det stora hela inte handlar om några genomgripande förändringar av innehållet, hade genomskrivningen av texterna med fördel kunnat inbegripa en mer noggrann inarbetning av den forskning som har tillkommit efter det att de för första gången publicerades.

Dessa invändningar förminskar emellertid inte värdet av Magnus Öhrns bok i något väsentligt avseende. *Pojklandet* är en väl genomförd och kunnig undersökning av ett betydelsefullt ämne i den svenskspråkiga litteraturens historia. Sedan några år tillbaka är Öhrn en given referenspunkt för alla som intresserar sig för skildringen av pojken i litteraturen och *Pojklandet* kommer med all säkerhet bli användbar för forskare och studenter framöver. Till dess stora förtjänster hör det generösa utpekandet av viktiga men sällan trampade stigar, som leder rakt in i ett land som det fortsättningsvis är lättare att utforska.